

Міністерство освіти і науки України
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ)
Бердянський державний педагогічний університет
Вінницький державний педагогічний
університет ім. М. Коцюбинського
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка

Збірник праць

за матеріалами
Всеукраїнської науково-практичної конференції
*«Стратегічні пріоритети філології й лінгводидактики
в умовах реформування освітньої системи в Україні»*

10 квітня 2020 року

Старобільськ
2020

УДК 81:37.014(477)(062.552)
С83

Рецензенти:

Глазова Світлана Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету;

Мельник Лариса Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»;

Цінько Світлана Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

С83 **Стратегічні** пріоритети філології й лінгводидактики в умовах реформування освітньої системи в Україні: збірник праць (за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (10 квітня 2020 р., м. Старобільськ)) / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2020. 92 с.

До збірника наукових праць увійшли матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стратегічні пріоритети філології й лінгводидактики в умовах реформування освітньої системи в Україні».

Для науковців, учителів, студентів, учнів шкіл усіх типів, абітурієнтів, широкого кола читачів.

УДК 81:37.014(477)(062.552)

Рекомендовано до друку вченою радою ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ) (протокол № 10 від 29 травня 2020 р.).

© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»

вважалось пасивною формою соціальної дезадаптації, діти з більшим задоволенням виконували емоційно забарвлені завдання, які на початку корекційної роботи відмовлялись виконувати; спільна діяльність дітей в групі стала більш гармонійною, вони виконували певні ролі, дотримувались логічної послідовності, не будували гру лише на одній дитині-лідерові, в більшості випадків зберігали взаємодію.

Таким чином, проведена робота підтвердила, що соціальна адаптація розумово відсталих дітей найкращим чином буде відбуватись у процесі емоційно насиченої діяльності. Оскільки підготовка та проведення свят активізує дітей, а використання українських народних традицій та обрядів створює необхідний емоційний фон, така діяльність буде найбільш сприятливою для соціальної адаптації учнів спеціальних шкіл. Тому при організації свят в умовах спеціальних шкіл корекційним педагогам слід обов'язково передбачати вирішення корекційно-виховних завдань і максимально використовувати цей вид діяльності з метою розвитку особистості дітей з інтелектуальними вадами.

Цілеспрямована робота в цьому напрямі є найважливішою умовою соціальної адаптації учнів спеціальних шкіл, а також є профілактичною щодо їх асоціальної поведінки.

Література

1. **Стефанюк К.** Українське народознавство. Х : ББН, 2003. 272 с.
2. **Скратівський В.** Берегія. К. : Рад. письм., 1982.
3. **Матвєєва М .П.,** Миронова С. П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : К-ПДУ, 2005.
4. **Шейко О. С** Традиція як фактор саморозвитку суспільства : Дис. ... канд. філософ. наук. 09.00.03. Запоріжжя, 2001.
5. **Шеремет М. К.** Проблеми та перспективи спеціальної освіти. *Корекційна педагогіка. Вісник Української асоціації корекційних педагогів.* 2007. № 1.

Крутія Катерина Леонідівна,

доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця.
katerina.krutiy@gmail.com

Попович Оксана Михайлівна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти, декан педагогічного факультету Мукачівського державного університету, м. Мукачево.
k-do@mail.msu.edu.ua

ВПЛИВ СЕНСОРНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ПЕРЕВАНТАЖЕННЯ НА РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У сучасному науковому просторі розглядаються проблеми *інформаційної екології*, що вивчає закономірності впливу інформації на людину, людські спільноти й людство в цілому, а також на здоров'я нового покоління, на стан

фізичного, психічного, фізичного й соціального добробуту нації в цілому. Завданням інформаційної екології є вироблення методів вдосконалення інформаційного середовища людини та розробка нормативів і стандартів середовища, а саме *інформаційної гігієни* як нового розділу профілактичної медицини. В Україні робляться спроби ввести в науковий обіг поняття «інформаційного здоров'я» як елемента соціального щастя [2].

Цілком виправданим є занепокоєння багатьох науковців, дослідників, фахівців в галузі психології, медицини, педагогіки, практиків, які відзначають очевидні ознаки інформаційного *нездоров'я у дітей дошкільного віку* – залежність від девайсів (комп'ютери, ноутбуки, смартфони), падіння інтересу до реального життя, агресивна поведінка, утруднені навички комунікації тощо. Отже, проблема формування інформаційного здоров'я сучасних дітей є актуальною і, на жаль, мало дослідженою в Україні.

Уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання доступності освітньої та в цілому корисної інформації, адже спостерігається збільшення обсягу інформації, що має негативний ефект. У суспільстві поступово складається розуміння того, що необхідно якимось чином контролювати інформаційні потоки, які по різних каналах обрушуються на дитину.

Одним з ризикованих явищ інформаційного суспільства визнається інформаційне перевантаження, що виникає у зв'язку з поширенням впливу на особистість інформаційного шуму.

Інформація у широкому розумінні – це способи сприйняття і передачі повідомлень у різних областях людської діяльності. Поняття «інформація» передбачає наявність трьох об'єктів: джерела інформації, споживача інформації та передавального середовища. Інформація не може бути передана, прийнята або збережена в чистому вигляді, її носієм є повідомлення (кодований еквівалент події, зафіксований джерелом інформації та виражений за допомогою послідовності умовних фізичних символів, наприклад, алфавіту).

Засобами передачі повідомлень є канали зв'язку, за якими повідомлення передається в формі сигналу. Передане й повідомлення, що отримується, можуть не збігатися, тому що споживач витягає з одержуваного сигналу зрозумілий йому сенс [1; 2]. Найбільш важливим у теорії інформації визнається той факт, що інформація, яка закладена в різноманітних повідомленнях, може бути кількісно виміряна. Якщо йдеться про інформаційний шум, то його можна не тільки виміряти, але й якісно описати.

Інформаційний шум – це культурний феномен, що виник у ХХ столітті.

У вузькому значенні дефініція «інформаційний шум» відноситься до сучасного медіа-простору і способів розповсюдження інформації в умовах інформаційної «перевантаженості» суспільства.

У більш широкому значенні поняття описує наявність елементів, які ускладнюють розуміння, спотворюють зміст викладеного, або зовсім повністю перешкоджають адекватному розумінню змісту прослуханого, прочитаного, побаченого або того, що відбувається. У статті ми будемо використовувати це авторське визначення.

Інформаційний шум (або сенсорно-інформаційне перевантаження) виникає в умовах надлишку інформації («переінформованості»), що, як наслідок, згубно впливає на здатність індивіда адекватно аналізувати ситуацію і «фільтрувати» отриману інформацію в силу перевантаженості, спричиненої кількістю інформаційних повідомлень.

Інформаційне перевантаження, відзначають дослідники, діє в кількох напрямках, головні з яких: інтенсивність впливу на свідомість; надмірне неконтрольоване споживання («інформаційна обжерливість»); надмірність інформації та даних. Але є й сенсорне перевантаження [3; 5].

Сенсорне перевантаження як явище є поширеним в сучасному світі, проте не можна стверджувати, що воно торкається лише дітей, які мають труднощі в навчанні, або є нейровідмінними (neurodiverse). У дитини може бути підвищена вестибулярна та/або тактильна чутливість. Інформаційний шум характеризується неусвідомленістю для споживача і не фокусується в рамках певного потоку, але складається з безлічі перетинань, нашаровування один на одного потоків, перетворюючись у каскад інформаційних стимулів або подразників.

Фізіологічною основою формування інформаційної моделі є аналізатори, за допомогою яких дитина здійснює аналіз подразнень. Інформація, що надходить через аналізатори, називається сенсорною (чуттєвою), а процес її прийому – сенсорною діяльністю або сенсорним сприйняттям. Сенсорний розвиток – це чуттєве сприйняття світу, іншими словами, сприйняття за допомогою органів чуття: зору, слуху, дотику, нюху. Скільки їх?

Відповідь на це питання може бути дуже різною. Консерватори, слідом за Аристотелем, говорять про п'ять органів чуття: слух, дотик, зір, нюх і смак. Поети наполягають на шостому, до якого відносять то почуття прекрасного, то інтуїцію тощо. Це неспеціалісти. Але фізіологи й медики теж не згодні між собою. Найобережніші з них налічують зараз у людини тільки три почуття, найрадикальніші – 33. Більшість учених визнають існування в людини 21 вид почуття, але верхню межу поки не встановлено. Виникнення інформаційного шуму визначається кількісними (надлишкова інформація, яка не спирається на вихідні дані, які є у більшості реципієнтів) і якісними (відомості, форма подачі яких ускладнює їх сприйняття) параметрами [2].

Шум є серйозною загрозою для слуху, здоров'я, навчання і поведінки дітей. Недавні дослідження показують, що тиша сприяє створенню освітнього середовища, дає можливість батькам і дітям насолоджуватися товариством один одного. Батьки повинні звертати увагу на вплив і рівень шуму під час дитячих розважальних заходів, слухати іграшки перед їх покупкою, заохочувати дітей знижувати гучність на стереосистемах і в галасливих комп'ютерних іграх, уникати або обмежувати вплив гучних фільмів і відеокадрів, а також знижувати гучність в особистих стереосистемах з навушниками.

Наведемо приклади.

До сенсорно-інформаційного перевантаження дитини призводять деякі брязкальця, скрипучі іграшки, іграшкові телефони та музичні іграшки розміром понад 110 децибел (порівняно з електроінструментами). Діти грають з цими

іграшками поруч з вухами, але виробники не попереджають батьків про те, що звуки, які видаються іграшками, можуть пошкодити слух. Батьки повинні слухати іграшки, перш ніж купувати їх, і якщо іграшка звучить занадто голосно, не купувати її. Пропонуючи дітям відеоаркади (жанр комп'ютерних ігор), мало хто замислюється, що шум може перевищувати 110 децибел (рівень заводського обладнання); комп'ютерні ігри і стереосистеми досягають 135 децибел (рівень відбійного молотка); програвачі MP3 і смартфони, як відомо, виробляють гучні рівні (105–110 децибел). Діти, які слухають музику так голосно (із навушниками або без них), по кілька годин на день, стикаються з неминучою втратою слуху [5].

Отже, усе те, що спотворює повідомлення, перешкоджає сприйняттю інформації органами чуття, унеможливорює його рецесію, відноситься до шумової складової.

Сенсорне перевантаження дошкільників може мати різні прояви: нерівноваженість, дратівливість, надмірна активність, коли дитину неможливо зупинити, коли вона «не чує», коли сильно вередує, кричить, влаштовує те, що дорослі називають «істерикою», коли її неможливо вкласти спати, коли вона після дуже активної поведінки падає і засинає. Причиною може бути непомірна сенсорна стимуляція: гамірні місця з музикою, значна кількість яскравих деталей, запахів, людей тощо.

Сенсорно-інформаційне перевантаження – це кількість інформації, що передається і перевищує біолого-фізіологічні та соціальні можливості дитини щодо її слухового та зорового сприйняття, в тому числі у зв'язку з прискоренням руху інформації (прискоренням інформаційних потоків). Результатом є: падіння якості інформації, зростання її кількості, виникнення інформаційного сміття, мотлоху, відходів.

У дослідженні, що було опубліковано у 2002 році в журналі «Психологічні науки», вивчався вплив мюнхенського аеропорту на здоров'я і когнітивні можливості дітей. Gary W. Evans, професор екології людини в Корнельському університеті, відмічає, що в дітей, на яких вливали шуми, розвивалися стресові реакції, які заважали їм ігнорувати шум.

Дослідники також прийшли до висновку, що діти, котрі піддаються впливу як вдома, так і в школі поблизу з траєкторією польоту літаків, залізниць або автомагістралей, мають більш низькі показники читання і повільніше розвивають когнітивні, а також мовні та мовленнєві навички [5]. Також доведено, що мозок може відновити свої когнітивні ресурси. Відповідно до теорії відновлення уваги, коли ви перебуваєте в середовищі з меншим числом подразників, мозок може «відновити» деякі з його когнітивних здібностей. У тиші мозок здатний послабити свій сенсорний захист і відновити частину того, що було «втрачено» через надмірний шум. У той час, як шум може викликати стрес, тиша звільняє напругу в мозку й тілі.

У дослідженні, опублікованому в журналі Heart, виявлено, що *дві хвилини мовчання можуть виявитись навіть більш розслаблюючими, ніж слухати музику relax*. Висновки науковців ґрунтуються на змінах, які вони помітили у тиску крові та кровообігу в мозку [4].

У світлі сучасних досліджень актуальними є *спеціальні уроки тиші*, які ще на початку ХХ ст. було запропоновано Марією Монтессорі. Це зовсім короткі уроки, по кілька хвилин. І це не тільки відпочинок для центральної нервової системи, але й гімнастика для волі. На уроці тиші дітям пропонують прислухатися до тиші, а потім запитують у них, що чули та помітили тощо. Ці справи, за умови спокою і тиші, сприяють внутрішньому зосередженню дитини, залишають у її свідомості глибокий слід.

Повільне читання – ще одна практика, спрямована на боротьбу з інформаційним шумом. На жаль, прибічники швидкісного читання забувають про гігієну читання. Психологи навпаки рекомендують освоїти техніку повільного читання. Цікавим у цьому плані є досвід колег з Естонії, які розробили й запровадили технологію «Читацьке гніздечко», спрямовану на залучення дітей і дорослих до сімейного читання. Ефективним буде і буккросинг (книгообмін), який сприяє техніці вибору книги та повільному читанню з осмисленням прочитаного.

Відволіктися від значних інформаційних потоків дитині може допомогти *прослуховування музики, фізичні навантаження і повноцінний сон*. Дослідження науковців показують вражаючий ефект так званого *непінгу* – короткого сну тривалістю в 15–20 хвилин. Навіть під час такого нетривалого відпочинку учень не просто розслабляється, а підживлюється на кілька годин продуктивної роботи. Можливо є сенс запровадити хоча б для шестирічок маленькі подушечки для сну (для бажаних), або просто полежати, перепочити.

На жаль, у практиці роботи ще й до сьогодні учні працюють в більшості випадків, сидячі. Ніякому вчителю не навернеться на думку змусити учнів молодших класів стояти під час уроку за партами. А ще років 150 тому більшість писарів і рахівників (тодішніх «офісних співробітників») працювали, стоячи за конторками, а у школах при церквах учні теж стояли біля високих парт. Слід ще раз нагадати цікавий досвід використання «конторок» для учнів початкової школи, які було розроблено під керівництвом проф. В. Базарного.

Чи є для мозку різниця, у якій позі ми працюємо: стоячи, сидячи або лежачи? Виявляється, є. І величезна. Під час роботи стоячи навантаження на спину менше, рівень стресу менше, а розумова активність вище, ніж при роботі сидячи. Якщо хтось працює лежачи, навантаження на спину майже зникає, навантаження на м'язи мінімальне, а концентрація уваги й креативність, навпаки, максимальні. Тому що в цьому положенні в кров надходить більше гормону норадреналіну, який підвищує здатність до концентрації. Робота сидячи завдає величезної шкоди здоров'ю дітей. Сповільнюється обмін речовин, підвищується ризик розвитку серцево-судинних захворювань, остеохондрозу, ожиріння тощо [2].

Отже, сидячи й дивлячись на сенсорні подразники перед собою (наліпки, яскраві плакати, таблиці та схеми тощо), дитина інформаційно перевантажується, зменшується концентрація уваги, активність. До речі, зручне ергономічне крісло – більше зло, ніж жорсткий стілець. Тому що жорсткий стілець змушує дитину час від часу вставати або хоча б міняти позу. З погляду

продуктивності мозку, монотонну довгу роботу дітям краще виконувати стоячи, коротку, що вимагає надвисокої концентрації, – сидячи, а творчу – лежачи.

Підсумуємо.

Навкруги сучасних дітей існує значна кількість джерел інформаційного шуму:

телебачення (накопичено величезний потік непотрібної інформації, від якої дитині неможливо сховатися: перегляд реклами, ТБ-шоу, новин і фільмів, які не мають ніякого смислового навантаження);

інтернет (у мережі можна знайти практично будь-яку цікаву для учня інформацію, але немає ніякої впевненості, що ця інформація виявиться справжньою);

реклама (оточує всюди: у вигляді банерів, білбордів, буклетів, рядків і контекстів);

інформаційний шум (довгі розмови батьків і дитини телефоном, використання смартфонів, різного виду оголошення, інструкції, рекомендації та багато іншого).

Для боротьби з сенсорно-інформаційним перевантаженням в освітньому середовищі важливо: зрозуміти, що неможливо знати все на світі, тому необхідно обмежувати кількість інформації, яка необхідна дитині на певному етапі психофізичного розвитку; обмежити використання інтернету; зменшити кількість переглядів телебачення; влаштувати дні тиші на канікулах (матимете змогу вберегти себе і дітей від інформації, прогулятися містом або селищем, піти до парку або лісу, зайнятися хобі, провести час з рідними та близькими).

Отже, інформаційний шум – це необроблений інформаційний потік, який не містить корисної інформації, а тільки засмічує мозок, а також чинить негативний вплив на весь людський організм. Із цією проблемою інформаційного суспільства необхідно боротися всіма відомими методами.

Література

1. Крутій К. Л., Попович О. М. Можливості використання форсайт-гри у підготовці студентів до роботи в сенсорно збагаченому середовищі з малюками. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів : теорія і практика : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 12 грудня 2019 р.) / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Х. : Мітра, 2020. С. 362–365. **2. Крутій К.,** Задневич Л. Інформаційний шум у закладах освіти: причини виникнення і шляхи подолання. *Учитель початкової школи.* 2020. №3. С. 5–9. **3. Полянина А. К.,** Андреева Ю. В. Информационный шум в пространстве развития ребёнка: концептуальное обоснование. *Коммуникология.* 2019. С. 109–121. **4. Bernardi L.,** Porta C., Sleight P. Cardiovascular, cerebrovascular, and respiratory changes induced by different types of music in musicians and nonmusicians: the importance of silence. *Heart.* 2006. P. 445–452. **5. Novotney Amy.** Silence, please / Amy Novotney. *American Psychological Association.* 2011. URL : <https://www.apa.org/monitor/2011/07-08/silence>

ЗМІСТ

Секція № 1. Мовленнєве виховання в закладах дошкільної та спеціалізованої освіти в контексті духовно-емоційного й національного розвитку	
<i>Григор'єва І. О.</i> Соціальна адаптація учнів спеціалізованих шкіл засобами українських народних традицій, звичаїв та обрядів	3
<i>Крутий К. Л., Попович О. М.</i> Вплив сенсорно-інформаційного перевантаження на розвиток дошкільників в освітньому середовищі	6
Секція № 2. Концептуальні засади мовно-літературної підготовки в початковій школі : зміна норм, визначення пріоритетів	
<i>Інатова Н. М.</i> Особливості використання віршованих творів у розвитку мовлення молодших школярів	12
<i>Маркотенко Т. С.</i> Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів у процесі навчання	14
<i>Мельник Л. В.</i> Використання інноваційних технологій на уроках української мови в початкових класах	19
<i>Правова Н. В.</i> Особливості роботи над текстом підручника української мови як джерелом інформації в початкових класах	23
<i>Рудь С. М.</i> Обучение школьников русскому литературному произношению в период устного практического курса	26
<i>Слободян О. В.</i> Невербальні засоби спілкування дітей молодшого шкільного віку	31
Секція № 3. Українська мова, українська література, світова література як навчальні дисципліни : автономія чи інтеграція, принципи реформування	
<i>Гоголь Н. В.</i> Відображення реалізації культурологічного підходу на уроках української літератури в науково-методичних працях учених II половини ХХ століття	34
<i>Голуб Н. Б.</i> Мовленнєвий вчинок на уроках української мови в ліцеї	37
<i>Горошкіна О. М.</i> Принципи добору змісту навчання української мови в ліцеї на компетентнісних засадах	42
<i>Горошкін І. О.</i> Мовленнєві ситуації на уроках іноземної мови в 5 класі як засіб реалізації компетентнісного підходу	45
<i>Каліш В. А.</i> Метафора в поезіях Д. Павличка	46
<i>Кизилова В. В.</i> До 90-річчя від дня народження В. Нестайка: жанрове багатство творчості	49
<i>Попова Л. О.</i> «Перевернутий клас» – модель чи метод змішаного навчання української мови в ліцеї?	52
<i>Пушко В. Ф.</i> Жанрово-стильові особливості еміграційної прози для дітей та юнацтва	54
<i>Слижук О. А.</i> Українська пригодницька проза для юних читачів: етапи становлення, особливості сприйняття школярами	57
<i>Солодюк Н. В.</i> Методи колективно-групового навчання на уроках української мови	60

<i>Цалапова О. М.</i> Особливості сучасного детективу для дітей (на прикладі твору Валентини Захабури «Ой, Лише, або Як потрапити у халепу?»)	63
<i>Цінько С. В.</i> Методи та прийоми розвитку критичного мислення учнів у контексті інноваційного підходу	66
Секція № 4. Філологічна освіта й наука в університетах : виклики сучасності, основні завдання	
<i>Глазова С. М.</i> Функціонування пояснювальних висловлювань експресивного типу в мовленні	70
<i>Гричаник Н. І.</i> Роль самостійної та індивідуальної роботи під час експериментального навчання студентів-філологів шкільного аналізу епічних творів	73
<i>Молнар Т. І.</i> Ознаки підготовленого до роботи майбутнього вчителя початкової школи в міжкультурному просторі Закарпаття (на матеріалі констатувального етапу дослідження)	76
<i>Мордовцева Н. В.</i> Впливовість як важлива комунікативна ознака мовлення майбутнього вчителя початкових класів	81
<i>Починкова М. М.</i> Методи і прийоми критичного мислення у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи на заняттях з дисциплін філологічного циклу	84
<i>Федренко М. В.</i> До проблеми формування професійного мовлення студентів	83

Збірник праць

за матеріалами
Всеукраїнської науково-практичної конференції
**«Стратегічні пріоритети філології й лінгводидактики
в умовах реформування освітньої системи в Україні»**

(10 квітня 2020 року,
м. Старобільськ)

Відповідальна за випуск:
доц. Мельник Л. В.

Здано до склад. 12.05.2020 р. Підп. до друку 29. 05. 2020 р.
Формат 84x60/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк арк. 3,8. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 92703. т/ф: (06461) 2-16-02.
e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>